Протягом 2024 року в інтересах військовозобов'язаних, військовослужбовців, правоохоронців та членів їхніх родин до Уповноваженого надійшло понад 6,8 тис. звернень; від ветеранів та членів їхніх родин — понад 1,2 тис.

Військовозобов'язані та члени їхніх родин зверталися з питань додержання прав під час призову на військову службу при мобілізації (понад 3,3 тис. звернень) та альтернативної служби (понад 700 звернень); у зверненнях військовослужбовців порушувалися питання охорони здоров'я та медичної допомоги, порядку проходження та звільнення з військової служби, грошових виплат, матеріального та соціального забезпечення тощо. Ветерани та їхні рідні зверталися за сприянням в одержанні статусів (УБД, особи з інвалідністю та ін.) та в реалізації права на належні виплати.

На переважну більшість звернень (близько 90%) були надані роз'яснення заходів, що їх мають вжити заявники або надано сприяння у реалізації їх прав. Менше ніж 10% звернень потребували вжиття заходів реагування Уповноваженого. З цієї кількості за 1064 зверненнями права громадян були поновлені.

4.1. Забезпечення прав військовозобов'язаних та призовників

Понад 3,3 тисячі звернень, що надійшли до Уповноваженого у 2024 році, стосувалися можливих порушень прав громадян (призовників, військовозобов'язаних, резервістів) під час призову на військову службу за мобілізацією та при встановленні ступеню їх придатності до військової служби, а також скарг на неправомірні дії представників ТЦК та СП й Національної поліції.

Із загальної кількості кожне десяте звернення потребувало втручання Уповноваженого та невідкладного реагування. Найбільш поширеними випадками порушення прав при цьому були: незаконне (без участі працівників Національної поліції) обмеження свободи пересування під час затримання та доставлення військовозобов'язаних громадян до ТЦК та СП, неправомірне застосування сили групами оповіщення, призов на військову службу осіб, які не підлягають призову, зокрема, забронюваних або таких, які мають право на відстрочку від призову; неврахування наданих документів, що підтверджують підстави для відстрочки від призову при ухваленні Комісіями при ТЦК та СП відповідних рішень тощо.

З метою встановлення причин порушення прав військовозобов'язаних осіб та попередження їх у майбутньому, працівники Секретаріату Уповноваженого провели 22 виїзні моніторингові перевірки до центрів комплектування.

Зокрема, Секретаріат Уповноваженого провів моніторингові перевірки з виїздом на місце події за фактами смерті військовозобов'язаних громадян України при проведенні заходів мобілізації ТЦК та СП: громадянина М. при проведенні мобілізації Чортківським РТЦК та СП (Тернопільська область) у лютому 2024 р.; громадянина П. при проведенні мобілізації Хмельницьким ОМТЦК та СП у березні 2024 р.; громадянина К. при проведенні мобілізації Звягельським РТЦК та СП (Житомирська область) у лютому 2024 р.

За матеріалами одержаних звернень Уповноважений відкрив чотири провадження у справі

про порушення прав і свобод людини і громадянина під час призову на військову службу при мобілізації, три з яких стосуються окремих епізодів порушення прав. Скарги на порушення прав, які мають системний характер, узагальнені та розглядаються в рамках одного загального, «магістрального» провадження.

Під час моніторингів, з метою вжиття заходів реагування та упередження у майбутньому порушень прав громадян під час мобілізації, було проведено 18 робочих зустрічей та нарад за участі представників Секретаріату Уповноваженого, МОУ, керівників обласних військових адміністрацій, органів досудового розслідування та процесуального контролю, у провадженні яких перебувають відповідні досудові розслідування, за результатами яких надано відповідні рекомендації вказаним установам та командуванню органів військового управління.

За результатами роботи виїзних груп встановлено, що здебільшого порушення прав громадян вчиняються через наявність у законодавстві норм, які дозволяють військовослужбовцям ТЦК та СП здійснювати призов громадян на військову службу під час мобілізації незалежно від місця їх перебування на військовому обліку, а також прийнятих у порушення вимог статті 17 Конституції України приписів, які надали військовослужбовцям невластиве для них право перевірки військово-облікових документів у громадян. Керівникам органів військового управління та ВЛК (місцевого, обласного та регіонального рівня) скеровано відповідні рекомендації щодо усунення порушень і покращення службової діяльності.

Після ініціативних повідомлень Уповноваженим правоохоронних органів та органів ВСП ЗСУ за фактами насильницьких дій та нанесення тілесних ушкоджень протягом 2024 року вживалися відповідні заходи щодо застосування дисциплінарного впливу та розпочато 25 кримінальних проваджень за фактами настання смерті, завдання тілесних ушкоджень та перевищення повноважень військовою службовою особою щодо військовозобов'язаних осіб при проведенні заходів призову під час мобілізації та проходження медичного огляду військово-лікарською комісією. За окремими, найбільш резонансними випадками, Уповноважений здійснював інформування органів прокуратури щодо посилення заходів процесуального контролю для забезпечення ефективного досудового розслідування.

У межах визначених законом повноважень працівники Секретаріату Уповноваженого здійснюють комунікацію зі слідчими та процесуальними керівниками у таких кримінальних провадженнях, а також з командуванням органів військового управління щодо усунення причин та умов порушень прав мобілізованих громадян України.

Крім того, для поновлення прав громадян, які були призвані на військову службу під час мобілізації з порушенням законодавства, Секретаріат Уповноваженого порушує питання щодо звільнення призваних осіб з військової служби.

До Уповноваженого звернувся адвокат в інтересах громадянина Ф., із скаргою на дії представників Калуського РТЦК та СП Івано-Франківської області, якими, зі слів заявника, були здійснені незаконні затримання, позбавлення волі та призов чоловіка на військову службу. При цьому було проігноровано підстави, що дають Ф. право на відстрочку від призову — громадянин має на утриманні особу, яка є інвалідом першої групи з дитинства та потребує стаціонарного догляду. За матеріалами звернення Уповноважений скерував листа до ГШ ЗСУ та ГУ ВСП ЗСУ для здійснення перевірки та вжиття заходів реагування, спрямованих на поновлення порушених прав.

Згідно з відповіддю Командування СВ ЗСУ, інформація щодо порушення представниками Калуського РТЦК та СП не знайшла підтвердження: під час уточнення даних військовозобов'язаний Ф. не надав необхідних для надання йому відстрочки від призову на військову службу документів. Водночас військовослужбовець Ф. надав командуванню військової частини повний пакет документів, необхідний для звільнення з військової служби. Відповідно до наказу командира військової частини Ф. був звільнений у запас за абзацом 7 підпункту «г» пункту 2 частини 4 статті 26 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» та направлений до Калуського РТЦК та СП, де громадянин став на облік військовозобов'язаних та за наданими документами отримав відстрочку від призову.

З метою контролю за законністю функціонування порядку призову на військову службу, а також механізму реалізації повноважень державних органів та органів військового управління, Офіс Омбудсмана активно долучався до опрацювання законодавства з питань мобілізації. При цьому вдалося запобігти включенню до законопроєктів деяких норм, які порушували права громадян або створювали передумови до цього, зокрема, положення, згідно з якими військове командування набуває повноважень обмежувати право громадян України на виїзд за межі України, норми, що конфліктували із законодавством про захист персональних даних, або норми, які мали ознаки дискримінаційних, зокрема стосовно аспірантів, які здобувають освіту на умовах контракту.

Так, законопроєктом 10449[1], ініційованим Урядом, було запропоновано внести зміни до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо позбавлення права на звільнення від призову на військову службу під час мобілізації аспірантів, які здобувають освіту за кошти на умовах контракту. При цьому усім іншим категоріям здобувачів освіти за цих умов право на звільнення від призову було збережене. До Уповноваженого надійшли понад 50 звернень від громадян зі скаргами на порушення принципу рівності перед законом зазначених категорій здобувачів освіти. У листі до Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки, на розгляді якого перебував законопроєкт, були викладені обґрунтування недоцільності прийняття зазначеної та інших норм, прийняття яких суперечило б Конституції та деяким законам України.

Натомість низка рекомендацій Уповноваженого не була врахована при прийнятті законопроєкту 10449, що призвело до покладання на військові підрозділи невластивих функцій та мало наслідком істотні порушення прав громадян України під час мобілізації.

Так, запроваджено згадану вище норму про використання військовослужбовців для обмеження прав і свобод громадян у частині проведення перевірки військово-облікових документів, та ухвалено приписи, що дозволяють військовослужбовцям ТЦК та СП здійснювати призов громадян на військову службу під час мобілізації незалежно від місця їх перебування на військовому обліку, що позбавляє громадян права надати медичні документи про стан здоров'я під час проходження огляду військово-лікарської комісії та інших документів, які підтверджують право на відстрочку. Водночас не було враховано рекомендації щодо запровадження механізму реалізації права громадян на проходження альтернативної служби та приведення Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» до вимог статті 35 Конституції України, викладені у листі Уповноваженого до Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки, оборони та розвідки при опрацюванні законопроєкту р.н. 10449.

4.2. Додержання прав громадян під час проходження медичного огляду ВЛК

Протягом 2023–2024 років Уповноважений ініціював зміни до нормативно-правових актів, які регламентують діяльність ВЛК, серед яких: проведення медичного огляду військовозобов'язаних у цивільних закладах охорони здоров'я[2], запровадження електронної черги та електронної картки військовослужбовця, пересилання медичної документації системою електронного документообігу[3] тощо.

Загалом вжитими заходами вдалося зняти «критичне» навантаження на гарнізонні та госпітальні ВЛК, а також внести зміни щодо оптимізації процесу проходження медичного огляду. Однак від громадян надалі надходять скарги на формальний підхід членів ВЛК при обстеженні стану здоров'я військовозобов'язаного та неврахування під час винесення постанов ВЛК медичних документів (медичної карти амбулаторного хворого, результатів медичних обстежень, консультаційних висновків щодо перенесених захворювань, отриманих травм, поранень тощо), чим порушуються норми глави 3 розділу ІІ Наказу МОУ № 402[4].

Водночас надходження скарг на діяльність ВЛК, які зокрема визначають придатність за станом здоров'я до військової служби призовників, військовозобов'язаних та резервістів, не припинилося.

Всупереч пункту 72 постанови Кабінету Міністрів України № 560[5] військовозобов'язані, не згодні з рішенням ВЛК при районному (міському) ТЦК та СП, не скеровуються для проходження ВЛК при обласному ТЦК та СП, а їхні заяви з цього приводу залишаються без розгляду, чим порушується право громадян на оскарження винесених рішень.

Переважна більшість військовозобов'язаних та призваних на військову службу під час мобілізації осіб зверталася зі скаргами на неврахування при проходженні ВЛК фактичного стану здоров'я та наявних медичних документів. Визначення осіб з тяжкими захворюваннями або навіть з інвалідністю придатними до військової служби призводить до комплектування військ особами, які за станом здоров'я не спроможні виконати поставлені завдання, а також створює додаткове навантаження на медичні підрозділи Сил Оборони України.

До Уповноваженого із заявою щодо порушення при проходженні ВЛК звернулася представниця благодійної організації, що опікується хворими на гемофілію, в інтересах пацієнта Б., який проходить безперервну терапію, пов'язану з гематологічним захворюванням, та щодня потребує введення препаратів для підтримання функцій організму.

У серпні 2024 Б. прибув до РТЦК та СП у Запорізькій області з метою отримання військово-облікового документа. Під час проходження лікарської комісії терапевт проігнорував заключення особистого лікаря, документи, що підтверджують наявність у Б. інвалідності, та надав висновок про його придатність до військової служби.

Після вжитих заходів реагування встановлено, що при винесенні постанови ВЛК про придатність до військової служби не в повному обсязі враховано медичні документи, що характеризують стан здоров'я військовозобов'язаного. Начальнику Запорізького обласного ТЦК та СП, з метою визначення придатності до проходження військової служби, рекомендовано направити військовозобов'язаного Б. на контрольний медичний огляд ВЛК.

4.3. Проходження альтернативної служби під час дії воєнного стану

Зросла кількість звернень від громадян та релігійних громад України та інших країн щодо сприяння у забезпеченні гарантованого статтею 35 Конституції України та міжнародними договорами права їх вірян на заміну військової служби альтернативною (невійськовою) службою.

Зазначена ситуація потребує нагального законодавчого розв'язання шляхом внесення змін до чинної редакції Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу»[6], з метою закріплення в ньому права громадян на альтернативну службу під час дії воєнного стану. Залишення міністерствами та відомствами неодноразових звернень Уповноваженого та доручень Уряду з цього питання протягом 2023 року без належного реагування стало підставою чергового звернення Уповноваженого до Кабінету Міністрів.

Відповідно до резолютивної частини Протоколу робочої наради під головуванням Секретаря РНБО України щодо виконання завдань, визначених Президентом України з питань державно-церковних відносин від 26.07.2024 року, Державній службі України з етнополітики та свободи совісті (ДЕСС) доручено спільно з представниками відповідних міністерств та центральних органів виконавчої влади утворити міжвідомчу робочу групу, яка має підготувати та внести в установленому порядку законопроєкт про альтернативну (невійськову) службу в новій редакції.

04.10.2024 року на міжвідомчій нараді створено робочу групу з напрацювання необхідних законодавчих змін, що стосуватимуться можливості проходження альтернативної (невійськової) служби під час дії воєнного стану на чолі з Головою ДЕСС. Станом на кінець 2024 року тривало опрацювання законопроєкту робочою групою.

4.4. Реалізація прав військовослужбовців та працівників правоохоронних органів

В умовах активної розбудови військового компоненту держави, зростання кількості громадян, які потребують правового захисту та розв'язання широкого спектра соціально-побутових, фінансових та організаційних питань у секторі безпеки й оборони, важливим напрямом діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є захист прав громадян, залучених до відбиття агресії, та їхніх рідних.

На це, зокрема, вказує динаміка загальної кількості звернень до Уповноваженого, одержаних при здійсненні парламентського контролю за додержанням прав у системі органів сектору безпеки й оборони. У 2022 році було одержано понад 11,2 тисяч звернень, у 2023 — 17 тисяч, у 2024 — понад 28 тисяч звернень, що в середньому складає понад 25% загальної кількості звернень до Уповноваженого.

Зважаючи на нагальну необхідність та з метою посилення спроможності держави в забезпеченні додержання прав військовослужбовців, у квітні 2024 в структурі МОУ, за підтримки Уповноваженого, був створений новий структурний підрозділ — Центральне управління захисту прав військовослужбовців[7], а в грудні 2024 року призначено Уповноваженого Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей[8].

З метою оперативного реагування на порушення прав громадян, задіяних у системі органів сектору безпеки й оборони, між Уповноваженим, новоствореними підрозділом та інституцією налагоджено взаємне інформування про виявлені системні порушення прав та чинники, що їх спричиняють, здійснюється спільний пошук рішень для їх усунення.

4.4.1. Питання грошового забезпечення військовослужбовців

До Уповноваженого за рік надійшло близько 900 звернень щодо можливих порушень прав військовослужбовців на одержання грошового забезпечення та членів їхніх сімей, які, відповідно до законодавства, мають право на отримання виплат.

Найчастіше щодо виплати грошового забезпечення у не встановленому законодавством розмірі та без врахування додаткової винагороди[9] звертаються військовослужбовці, які перебувають на стаціонарному лікуванні в закладах охорони здоров’я або під час їх відпустки для лікування після тяжкого поранення.

Так, пунктом 12 розділу XXXIV Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям ЗСУ[10] визначено, що підставою для видання наказу про виплату додаткової винагороди в розмірі до 100 000 гривень у зв’язку з пораненням (контузією, травмою, каліцтвом), пов’язаним із захистом Батьківщини, є довідка про обставини травми (поранення, контузії, каліцтва) — додаток 5 до Положення про військово-лікарську експертизу в ЗСУ[11]. Крім того, підставою для виплати під час перебування у відпустках є висновок ВЛК про ступінь важкості поранення (тяжке поранення).

Водночас передумовами до несвоєчасних виплат за подібними випадками є тривале оформлення довідок про обставини отримання травми та постанов ВЛК, яким визначається тяжкість поранення, які є підставами для нарахування та виплати додаткової винагороди, та відсутність чіткого порядку передачі зазначених документів від медичних підрозділів і лікувальних закладів до фінансових підрозділів військових частин.

Під час зустрічей Уповноваженого з військовослужбовцями, які проходять реабілітацію після полону, та у зверненнях від членів родин полонених і зниклих безвісти Оборонців неодноразово порушувалося питання надання можливості військовим розпоряджатися власним грошовим забезпеченням.

Передумовою до таких звернень стали випадки, коли батьки та інші особи, які перебували на утриманні військовослужбовця, при його потраплянні в полон або зникненні безвісти фактично втрачали право на отримання грошового забезпечення. За чинною на той час нормою закону право на одержання грошового забезпечення військовослужбовців, часто разом з виплатою аліментів, набували фактично сторонні для них особи, наприклад колишні дружини, які є законними представницями їхніх малолітніх та неповнолітніх дітей. Водночас сам військовослужбовець після повернення з полону залишався без засобів, необхідних для реабілітації та реінтеграції в суспільне життя.

За ініціативи Уповноваженого Міністерство оборони України опрацювало та подало до Верховної Ради України законопроєкт[12], спрямований на вдосконалення механізму виплат грошового забезпечення членам родин військових, які потрапили у полон або зникли безвісти.

За результатом проведеної роботи парламент вніс зміни до статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[13]. Змінами зокрема передбачено, що військовослужбовець може заздалегідь скласти особисте розпорядження та визначити осіб, яким буде перераховуватися грошове забезпечення у випадку його потрапляння в полон або зникнення безвісти. Крім того, щонайменше 50% грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань, накопичуватимуться на рахунку військовослужбовця і можуть бути використані ним після повернення.

4.4.2. Додержання прав військовослужбовців на медичну допомогу

Протягом року понад 1,1 тис. звернень стосувалися питань охорони здоров’я та медичного забезпечення, зокрема проходження медичного огляду ВЛК для встановлення ступеню придатності до військової служби військовослужбовців після поранення (хвороби).

Відповідно до статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[14], військовослужбовці, військовозобов’язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, мають право на безоплатну медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров’я. Турбота про збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців — обов'язок командирів (начальників).

Натомість значна частка звернень військовослужбовців та членів їхніх родин стосується відмови або недотримання встановленого порядку командирами / начальниками при направленні військовослужбовців на медичний огляд ВЛК, ігнорування військовим командуванням висновків та рекомендацій ВЛК про необхідність спрямування військовослужбовців для проходження медичного огляду. Крім того, без належного реагування залишаються подані військовослужбовцями рапорти з клопотанням про переміщення для подальшого проходження військової служби до частин забезпечення, ТЦК

та СП, підрозділів логістики, з урахуванням їхнього стану здоров'я на підставі рішень ВЛК.

У лютому 2024 до Уповноваженого зі скаргою звернувся адвокат в інтересах військовослужбовця Б., який мав значні порушення стану здоров'я та рапорт якого про направлення на лікування не був прийнятий та розглянутий його безпосереднім керівником та керівництвом вищого рівня.

Представник військовослужбовця клопотав про зобов'язання командування військової частини розглянути рапорт Б. згідно з законодавством. До МОУ, як до органу, що здійснює державний контроль і нагляд у сфері охорони здоров'я в Міноборони та Збройних Силах[15], був скерований лист з роз'ясненням норм законодавства, які були порушені внаслідок дій посадових осіб, з вимогою щодо забезпечення надання медичної допомоги військовослужбовцю.

За результатом розгляду рапорту військовослужбовець Б. був відправлений на стаціонарне лікування та, за результатами медичного огляду та на підставі довідки ВЛК, йому була надана відпустка для лікування у зв'язку з хворобою.

Водночас у 2024 році було реалізовано зміни[16] в нормативному регулюванні порядку надання медичної допомоги, спрямовані на усунення причин скарг, з якими у 2023 році зверталися до Уповноваженого військовослужбовці, які проходили лікування після поранень.

Зазначені зміни дозволили припинити практику, коли військовослужбовець після завершення лікування слідував до військової частини (часто до району бойових дій), для отримання направлення на проходження ВЛК, з яким повертався до медичного закладу для проходження медичного огляду.

На виконання рекомендацій Уповноваженого щодо внесення до НПА норми про обов'язкове проходження ВЛК під час перебування на лікуванні військовослужбовцями, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги (ОГД) у разі інвалідності або часткової втрати працездатності. Відповідні норми було запроваджено наказом МОУ від 27.04.2024 № 262[17], що скоротило час на прийняття рішень щодо проходження медичного огляду та сприяє зменшенню нецільового переміщення військовослужбовців.

При здійсненні моніторингу додержання прав поранених (травмованих) військовослужбовців-ветеранів, які проходять лікування та реабілітацію, протягом 2023 року було встановлено розбіжності між нормами харчування військовослужбовців у військово-медичних закладах[18] та у цивільних закладах охорони здоров'я[19].

Для порівняння: у терапевтичних та хірургічних відділеннях цивільного закладу охорони здоров'я на одного хворого денною нормою харчування визначено зокрема 50 г м'яса, 50 г птиці, 50 г риби та 10 г масла вершкового; відповідно до норми № 5, лікувальна денна норма на одного хворого, згідно з якою забезпечуються харчуванням хворі у військово-медичних та медичних закладах МВС, ДСНС та ін., становить відповідно 200 г м'яса, 50 г птиці, 150 г риби та 45 г масла.

За результатами моніторингових візитів до цивільних медичних закладів Вінницької, Закарпатської, Київської, Рівненської, Чернівецької та інших областей України було встановлено невідповідність поживності «цивільних» норм харчування потребам

військовослужбовців для їх належного відновлення після поранення (хвороби). До МОЗ України та МОУ було скеровано відповідні рекомендації Уповноваженого.

У результаті вжитих заходів МОЗ України розроблено Порядок[20], що забезпечує покращене харчування військовослужбовців під час лікування у закладах охорони здоров'я усіх форм власності та підпорядкування на рівні норм, які застосовуються у військово-медичних закладах. Це сприятиме повноцінній реабілітації хворих та поранених військовослужбовців.

4.4.3. Питання переведення військовослужбовців згідно з приписами ВЛК

Понад 700 звернень надійшло до Уповноваженого з клопотанням про сприяння в переміщенні військовослужбовців між військовими частинами видів, родів військ ЗСУ, згідно з приписами висновків ВЛК щодо доцільності використання військовослужбовців на певних посадах, зважаючи на стан їхнього здоров'я.

У січні 2024 р. до Омбудсмана звернувся адвокат в інтересах військовослужбовця П., визнаного за станом здоров'я обмежено придатним до військової служби. До місця проходження служби П. надійшов лист від військової частини, командування якої погодилося з проходженням служби військовослужбовцем П. на посадах, що враховує його стан здоров'я.

Натомість після подання відповідного рапорту, клопотання про переведення П. до іншого підрозділу не було розглянуто командуванням військової частини, що було пояснено відсутністю будь-яких запитів інших підрозділів щодо переміщення військовослужбовця. На подані представником адвокатські запити до військової частини, Черкаського ОТЦК та СП та Командування Сухопутних військ ЗСУ відповіді не були отримані. Представник військовослужбовця клопотав про вжиття заходів на належний та вчасний розгляд рапорту військовослужбовця П. про його переміщення та розгляд надісланих адвокатських запитів.

До Генерального штабу ЗСУ як органу військового управління, на який зокрема покладено обов'язок здійснення заходів, спрямованих на реалізацію соціальних і правових гарантій військовослужбовців та членів їхніх сімей, працівників ЗСУ, Уповноважений скерував листа з роз'ясненням порушених внаслідок дій посадових осіб норм законодавства та вимогою щодо забезпечення додержання права військовослужбовця. За результатом розгляду рапорту, військовослужбовець був переміщений до іншої військової частини згідно з надісланим приписом.

Водночас протягом 2024 року актуальним залишалося питання доцільності використання у військових підрозділах фахівців зі спеціальними знаннями, навичками та вміннями, на штатних посадах з військово-обліковою спеціальністю, що не враховує їх рівень підготовки. Передусім це стосується медичного персоналу та технічних спеціалістів.

У лютому 2024 року до Уповноваженого звернувся військовослужбовець Н., доброволець, бойовий медик, фельдшер за фахом, із клопотанням про вжиття заходів реагування щодо недопущення порушень прав при призначенні на посаду. Зі слів заявника, начальник медичного батальйону ініціював його переведення на посаду стрільця, залишаючи на посадах медичного персоналу військовослужбовців без спеціальної освіти.

З метою перевірки зазначеної у зверненні інформації та вжиття заходів у межах компетенції Уповноважений скерував листи до ГУ ВСП ЗСУ та МОУ. За інформацією, наданою

Командуванням СВ ЗСУ, переміщення Н. на посаду стрільця було скасовано, військовослужбовець надалі проходитиме військову службу на посаді бойового медика.

4.4.4. Реалізація права військовослужбовців на звільнення з військової служби

Протягом року до Уповноваженого надійшло близько 800 звернень, в яких військовослужбовці повідомляють про відсутність реагування командування військових частин на рапорти про звільнення з військової служби за сімейними обставинами, відповідно до частини 12 статті 26 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу»[21]. Зокрема це пов'язано з тривалим розглядом поданих рапортів, неправомірними вимогами щодо долучення до рапорту непередбачених законодавством документів, вимагання невстановлених зразків документів тощо.

У жовтні 2024 до Уповноваженого звернулася громадянка П., особа з інвалідністю II групи, син якої, маючи бронювання на період мобілізації за місцем роботи на шахті, був призваний на військову службу та після навчання скерований до військової частини для проходження служби. Заявниця клопотала про сприяння у звільненні сина, рапорт якого на звільнення за сімейними обставинами не був розглянутий на підставі відсутності непередбаченої нормативними актами «довідки про надавача соціальних послуг по догляду за особою з інвалідністю». Також не мали результату подання рапорту на ім'я Міністра оборони України, дзвінки та звернення до Західного регіонального управління ВСП.

До Міністерства оборони України як до органу, на який покладено обов'язок зі здійснення правового і соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, був скерований лист із вимогою розглянути звернення заявниці, здійснити перевірку викладених фактів та вжити заходів щодо забезпечення надання обґрунтованої відповіді військовослужбовцю на поданий ним рапорт.

У листопаді 2024 наказом командира військової частини військовослужбовця звільнено з військової служби.

Загалом протягом року після вжитих заходів реагування поновлено права заявників на звільнення за 81 зверненням.

Питання прозорості процедури звільнення з військової служби неодноразово порушувалося Уповноваженим. Згідно з рекомендацією Уповноваженого щодо визначення чіткого переліку документів, необхідних для прийняття рішення щодо звільнення з військової служби, наказом МОУ № 495 від 23.07.2024[22] були внесені відповідні зміни до додатка № 19 Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженої наказом МОУ № 170 від 10.04.2009[23].

Унормування переліку документів, який встановлений додатком № 19, спрощує реалізацію права військовослужбовців на звільнення за сімейними обставинами. Водночас наявність у переліку деяких зразків та форм документів, як-от «акт обстеження сімейного стану військовослужбовця із зазначенням інформації про наявність чи відсутність інших осіб, які здійснюють або можуть здійснювати такий догляд, затверджений керівником територіального центру комплектування та соціальної підтримки» та «копія посвідчення члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці» ускладнює реалізацію права військовослужбовців на

звільнення за сімейними обставинами.

Крім того, переліки документів, що затверджені відомчими нормативними актами для ЗСУ та інших формувань, які комплектуються військовослужбовцями, мають відмінності, що створює нерівність у правах особового складу різних військових формувань при звільненні з військової служби за сімейними обставинами.

Наприклад, у Збройних силах України зазначене питання врегульовано у додатку 19 наказу МОУ № 495 від 23.07.2024 року[24]. Натомість у ДПСУ на цей час не визначено чіткого переліку документів, що подаються з Поданням до звільнення військовослужбовця з військової служби.

Згідно з пунктом 279 Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України, затвердженого Указом Президента України від 29.12.2009 року № 1115/2009[25], військовослужбовець може бути звільнений за сімейними обставинами або з інших поважних причин, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України. Звільнення військовослужбовців з цих підстав здійснюється згідно з письмовими документами, які підтверджують наявність у них відповідних сімейних обставин або інших поважних причин.

Відсутність відповідного акта Кабінету Міністрів України, що врегульовує зазначене питання, створює невизначеність у механізмі реалізації прав особовим складом військових формувань, відмінних від ЗСУ, при звільненні з військової служби за сімейними обставинами.

4.5. Права військовослужбовців – іноземних громадян та членів їхніх сімей

З початком широкомасштабної військової агресії Російської Федерації проти України тисячі іноземців долучилися до захисту суверенітету нашої держави, багато з них пожертвували своїм життям у боротьбі за незалежність України. Проте їхні сім'ї, особливо ті, хто є громадянами держави-агресора або її союзників (зокрема, Республіка Білорусь) або інших іноземних країн, опинилися у складній правовій ситуації.

Протягом 2024 року до Уповноваженого зверталися військовослужбовці з числа громадян іноземних держав, а також члени їхніх сімей, з питань захисту та сприяння у реалізації їхніх прав та свобод. Одним з ключових питань було набуття громадянства України.

4.5.1. Набуття громадянства України військовослужбовцями з числа іноземних громадян

Від початку широкомасштабної військової агресії РФ проти України постало питання законності перебування в Україні осіб, пов'язаних з країною-агресором. Уповноважений постійно наголошує на необхідності законодавчого врегулювання цього питання, з урахуванням необхідності забезпечення національної безпеки. Особлива увага

Уповноваженого була привернута до потреби визначення правового статусу іноземців, зокрема громадян РФ та Республіки Білорусь, які беруть безпосередню участь у відсічі збройній агресії Російської Федерації, а також членів їхніх сімей.

Вирішення питання набуття громадянства іноземцями, які проходили службу в лавах ЗСУ, потребує системного врегулювання. Військова агресія РФ проти України спонукала багатьох іноземців стати на захист держави, уклавши контракти з українськими силовими структурами. Однак після завершення контракту вони стикаються з правовими труднощами, пов'язаними з продовженням законного перебування в країні та отриманням громадянства.

Законодавство України, зокрема Закон України «Про громадянство України»[26], передбачає спрощену процедуру набуття громадянства для осіб, які мають визначні заслуги перед Україною або проходять військову службу за контрактом. Однак на практиці цей процес часто ускладнений бюрократичними процедурами, вимогами щодо відмови від попереднього громадянства та довготривалим розглядом документів.

Особливо гостро ця проблема постає для громадян РФ та Республіки Білорусь, які після початку повномасштабної війни опинилися у ситуації, коли відмова від їхнього громадянства може не визнаватися владою їхніх країн, а залишатися в Україні без чітко визначеного правового статусу та з перспективою видворення, є проблематичним.

Відсутність автоматичних механізмів продовження легального перебування після завершення військової служби також створює ризики для осіб, які воювали за Україну, оскільки після звільнення з військової служби вони втрачають право на перебування в Україні. Без відповідних змін у законодавстві такі військовослужбовці, після закінчення контракту, можуть стикатися з необхідністю розпочати процедуру отримання посвідки на тимчасове проживання в Україні, або щодо них можуть бути винесені рішення про примусове повернення до країни походження або третьої країни.

Протягом 2022–2024 років Уповноважений здійснював заходи з метою сприяти вирішенню питання: на адресу Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та ДМС України скеровувалися ініціативні листи, проводилися зустрічі, наради та круглі столи під головуванням Уповноваженого, надавалися пропозиції до внесення змін до чинного законодавства для врегулювання питання законного перебування в Україні іноземців, зокрема громадян Російської Федерації та Республіки Білорусь, які проходили військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту або Національній гвардії України, надання дозволів на імміграцію та набуття громадянства для осіб, строк дії паспортних документів країни походження яких закінчився, а також громадян Російської Федерації, які через військову агресію Росії не мали змоги завершити процедуру виходу з громадянства країни-агресора.

Уповноваженим здійснюється провадження за зверненням громадянина РФ, що народився в Україні, який проходить військову службу за контрактом у ЗСУ. При зверненні до органів ДМС щодо набуття громадянства України заявник отримав відмову у зв'язку з тим, що строк дії його паспортного документа громадянина РФ завершився.

Лише після скерування відповідних листів Уповноваженого у заявника було прийнято заяву про набуття громадянства України за територіальним походженням відповідно до частини

першої статті 8 Закону України «Про громадянство України».

Наразі триває перевірка щодо наявності / відсутності підстав, які унеможливлюють набуття громадянства України заявником. Провадження Уповноваженого за цим зверненням триває, здійснюється парламентський контроль за додержанням прав заявника при розгляді його заяви про набуття громадянства України.

Наразі прийняття та розгляду заяв про набуття громадянства України іноземцями, які проходили або проходять військову службу за контрактом у ЗСУ, Державній спеціальній службі транспорту або Національній гвардії України, залишається невирішеним та потребує додаткового законодавчого врегулювання.

20.08.2024 Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України»[27] № 3897-IX (далі — Закон № 3897-IX), що був ініційований Кабінетом Міністрів України. Це є важливим кроком на шляху гарантування прав і свобод людини і громадянина іноземцям, які вважають Україну своїм домом та захищають її від агресора. Законом № 3897-IX внесено зміни до законів України «Про громадянство України», «Про імміграцію» та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». При підготовці Закону № 3897-IX було враховано зауваження та пропозиції Уповноваженого, покликані вирішити питання щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України, у тому числі у випадку, коли строки дії паспортів таких іноземців та осіб без громадянства закінчилися.

У серпні 2024 року Президент України подав на розгляд Верховної Ради України проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» (реєстр. № 11469 від 07.08.2024)[28], яким, серед іншого, пропонується встановити чіткі підстави подання паспортного документа, строк дії якого закінчився, іноземцями та особами без громадянства, які в установленому законом порядку проходять / проходили військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Національній гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, для отримання посвідки на тимчасове проживання, а також визначення питання щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які під час дії воєнного стану, введеного в Україні, надають або надавали стрілецьку, тактичну, медичну, радіотехнічну, вибухотехнічну та іншу допомогу підрозділам ЗСУ, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, а також підрозділам територіальної оборони, добровольчих формувань територіальних громад, перебуваючи безпосередньо у районах ведення бойових дій.

У грудні Проєкт Закону № 11469 був прийнятий у першому читанні з урахуванням зауважень та пропозицій Уповноваженого, що подавались при надходженні законопроєкту на розгляд Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин. Законопроєкт очікує на друге читання.

4.5.2. Набуття громадянства членами сім'ї загиблих військовослужбовців – громадян України

Члени сімей загиблих військовослужбовців, які не мають українського громадянства, стикаються з проблемами легалізації свого перебування в Україні, набуття статусу громадян України та отримання відповідних соціальних гарантій. Особливо критичною є ситуація для осіб, які не можуть повернутися до країни свого попереднього громадянства через загрозу переслідування.

Законодавство України передбачає кілька механізмів набуття громадянства, зокрема через указ Президента України. Однак відсутність спеціальних норм, які б спрощували процедуру набуття громадянства саме для членів сімей загиблих воїнів, створює бюрократичні та правові труднощі для цих осіб.

Процес набуття громадянства України регулюється Законом України «Про громадянство України»[29] та передбачає кілька підстав для його отримання. Проте чинна процедура є складною, довготривалою та вимагає розгляду справи на кількох рівнях державних органів — від Державної міграційної служби (ДМС) до Офісу Президента України. Це створює значні затримки для тих, хто потребує негайного врегулювання свого правового статусу в Україні.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про громадянство України», громадянство України можна набути за різними процедурами, зокрема: за територіальним походженням; внаслідок усиновлення; через прийняття до громадянства за указом Президента України.

Однак ці механізми не адаптовані до ситуації, коли члени сімей загиблих військовослужбовців перебувають у складному правовому становищі.

Прийнятий 20 серпня 2024 року Закон України № 3897-IX[30] регулює правовий статус іноземців, які захищали Україну, і передбачає спрощену процедуру набуття громадянства для військових, однак він не містить прямих положень щодо членів їхніх сімей. Це означає, що навіть якщо іноземний військовослужбовець загинув у бою, його дружина чи діти, які є громадянами іншої держави, залишаються без чіткої правової перспективи отримання громадянства України.

Відсутність чіткого правового регулювання призводить до значних негативних наслідків: члени сімей загиблих військовослужбовців залишаються без соціального захисту, оскільки вони не можуть отримати передбачені державою виплати для сімей загиблих, якщо не є громадянами України; юридична невизначеність у питаннях перебування на території України, що може призвести до втрати легального статусу, неможливості працевлаштування та отримання медичної допомоги; зволікання з ухваленням рішень щодо набуття громадянства створює соціальну несправедливість, коли сім'ї героїв, які віддали життя за Україну, змушені долати складні бюрократичні перепони для отримання правового статусу в Україні.

На розгляді Уповноваженого перебувало 5 звернень іноземців, які є членами сімей військовослужбовців – громадян України, щодо ймовірного порушення права на набуття громадянства України.

Заявниця, громадянка Російської Федерації, перебувала у шлюбі з громадянином України, який загинув 12.05.2022 виконуючи бойове завдання на території ПАТ МК «Азовсталь» в м. Маріуполь Донецької області. Заявниця самостійно виховує двох їхніх спільних дітей, громадян України. З

метою набуття громадянства України вона направила всі необхідні документи до ДМС, які 03.03.2023 було направлено до Офісу Президента України.

У межах здійснення провадження Уповноважений скерував запити до Офісу Президента України. З'ясувалося, що матеріали про прийняття до громадянства України заявниці були розглянуті Комісією при Президентові України з питань громадянства, та прийнято рішення щодо внесення Главі держави пропозиції стосовно задоволення її заяви.

Указом Президента України від 04.03.2024 було прийнято заявницю до громадянства України.

Чинне законодавство не містить прямих положень, які б передбачали спрощену процедуру набуття громадянства для дружин (чоловіків), дітей чи інших близьких родичів загиблих військових, якщо вони є громадянами іноземних держав, зокрема країни-агресора. Це ставить їх у складне правове становище та змушує проходити загальну процедуру, яка не враховує особливості їхнього статусу.

На розгляді Верховної Ради України перебуває проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо врегулювання питання стосовно реалізації права на отримання громадянства України другим із подружжя громадянина України, який бере (брав) участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України, а також щодо деяких інших питань, пов'язаних із громадянством, імміграцією та правовим статусом іноземців та осіб без громадянства» (реєстр. № 12032 від 16.09.2024)[31]. Законопроєктом, серед іншого, передбачається внесення змін до законів України «Про громадянство України», «Про імміграцію» та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», відповідно до яких, зокрема, пропонується надати право другому із подружжя громадянина України, який в установленому законодавством України порядку проходить військову службу або який проходив військову службу та загинув (помер) при виконанні (у зв'язку з виконанням) службових обов'язків або був звільнений з військової служби на визначених законодавством підставах, для оформлення набуття громадянства України подавати декларацію про відмову від іноземного громадянства.

Також пропонується забезпечити можливість встановлення квоти імміграції для іноземців та осіб без громадянства, які прибули в Україну з метою возз'єднання сім'ї, зокрема з особами, які в установленому порядку уклали контракт про проходження військової служби у ЗСУ, Державній спеціальній службі транспорту, Національній гвардії України; створити умови для реалізації особами, які є другими із подружжя іноземців та осіб без громадянства, що беруть (брали) участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України, права на поновлення у громадянстві України.

Більшість норм законопроєкту включають рекомендації Уповноваженого, що надавалися Державній міграційній службі України та висловлювалися під час участі у нарадах Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин.

Прийняття цього законопроєкту вирішить проблему набуття громадянства членами сім'ї загиблих військовослужбовців громадян України.

4.6. Додержання прав ветеранів

Постійної уваги та швидкого реагування потребує напрям ветеранської політики. На сьогодні зберігається висока невизначеність щодо тривалості війни та кількості громадян, які потребуватимуть піклування держави.

Загальна чисельність ветеранів війни, членів родин загиблих, осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні становить понад 1,3 млн осіб, а подальша російська агресія може призвести до збільшення ветеранської спільноти[32].

Наразі підтримка ветеранам, членам їх родин, сім'ям загиблих Захисників та Захисниць надається у формі пільг та послуг, що забезпечуються 22-ма центральними органами виконавчої влади, які керуються понад 150 нормативно-правовими актами.

Не припиняється робота з приведення нормативної бази у відповідність до поточних потреб ветеранів, створення гідних умов для адаптації, реабілітації, розвитку та забезпечення добробуту ветеранів. Насамперед це стосується Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[33], прийнятого у 1993 році. Проєкт нового закону, який покликаний створити умови для ефективної реалізації прав ветеранів, розроблено та удосконалюється Мінветеранів за активного сприяння Уповноваженого.

Розроблена Мінветеранів Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року була погоджена Уповноваженим та 29.11.2024 розпорядженням № 1209-р[34] схвалена Кабінетом Міністрів України разом із затвердженням операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках.

Переважна більшість питань, з якими зверталися до Уповноваженого ветерани та члени їхніх родин протягом 2024 року, стосувалася умов та якості надання медичних послуг, строків нарахування та сплати належних соціальних виплат і надання статусів учасникам бойових дій і громадянам, звільненим з військової служби. Працівники Секретаріату щотижнево беруть участь у засіданнях Координаційного штабу з питань ветеранської політики під головуванням заступника Керівника Офісу Президента України Ірини Верещук.

З метою попередження можливих порушень прав військовослужбовців проведено 28 виїзних моніторингів. Забезпечено систематичний аналіз проєктів нормативно-правових актів, що стосуються ветеранів та членів їхніх родин; у 189 випадках підготовлено позиції Уповноваженого щодо змісту таких проєктів.

Після заходів реагування Уповноваженого було відновлено права 384 громадян за 281 зверненням.

4.6.1. Реабілітація військовослужбовців та ветеранів

Наразі в Україні створюється мережа реабілітаційних установ різних форм власності та

відомчої належності, які надають послуги людям з інвалідністю, зокрема особам з інвалідністю внаслідок війни, проте це не дає змоги повною мірою забезпечити їх належними реабілітаційними послугами.

Активно розвивається недержавна інфраструктура реабілітації для ветеранів. У межах приватної ініціативи Recovery[35] на базі діючих лікувальних закладів України створено мережу реабілітаційних центрів для поранених ветеранів, укомплектованих тренажерами й апаратами для реабілітації широкого спектра функціональних порушень, та реалізуються освітні програми для мультидисциплінарних реабілітаційних команд. На грудень 2024 р. надавали безоплатні послуги 15 реабілітаційних центрів Recovery: у Києві (два заклади), Львові, Рівному, Чернівцях, Луцьку, Полтаві, Вінниці, Черкасах, Хмельницькому, Одесі (два заклади) і на Дніпропетровщині (три заклади).

Водночас при реалізації процесу надання реабілітаційних послуг в Україні в умовах воєнного стану існує низка проблемних питань.

По-перше, державні заклади системи реабілітації розпорошені між кількома міністерствами, що, за відсутності координації, призводить до фрагментарності реабілітаційного процесу.

Державні заклади реабілітації підпорядковуються кільком відомствам: МОУ, МВС, ДПСУ, СБУ, Мінмолодьспорту та МОЗ та іншим. Мінветеранів має на балансі п’ять центрів, Мінсоцполітики — сім реабілітаційних закладів, які залучаються до процесу реабілітації вже в післягострому і довготривалому періоді.

По-друге, недостатній рівень інформованості ветеранів, особливо жителів сільської місцевості, про наявні реабілітаційні можливості та порядок доступу до них.

По-третє, недостатньо програм з реабілітації, орієнтованих на жінок-військовослужбовців, жінок, які повертаються з полону, а також дружин тих військових, які мають політравми або ампутації.

Представники Секретаріату Уповноваженого на постійній основі залучені до розв’язання зазначених та інших питань реабілітації військовослужбовців і ветеранів в Україні. Зокрема, в робочих групах парламентського Комітету соціальної політики та захисту прав ветеранів удосконалюються механізми забезпечення протезами, надання психологічної допомоги військовослужбовцям і ветеранам, впровадження нових методів реабілітації, надання паліативної допомоги пораненим оборонцям України, які потребують стороннього догляду тощо.

4.6.2. Щодо набуття статусів учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та члена сім’ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України

Протягом 2024 року до Уповноваженого надійшли 445 звернень щодо порушення прав, пов’язаних із наданням статусу та реалізацією пільг за цим статусом, спричинених затягуванням розгляду документів, необхідних, зокрема, для оформлення статусу УБД, та допущеними помилками в оформлених документах.

Водночас представники Мінветеранів проінформували, що лише протягом січня–лютого 2024

року до них звернулися понад 200 осіб щодо проблем із виправленням помилок у посвідченнях ветеранів.

У січні 2024 Захисник України звернувся до Уповноваженого щодо зволікання у наданні йому статусу УБД та видачі відповідного посвідчення. Було зазначено, що ТЦК та СП у серпні 2023 року надіслав необхідний пакет документів на адресу комісії з питань розгляду матеріалів про визнання учасниками бойових дій. Однак понад п'ять місяців комісія рішення не ухвалювала, що порушувало соціально-економічні права Захисника України. Після відповідного запиту Уповноваженого до Міністерства оборони України рішення про надання статусу учасника бойових дій було схвалено Комісією.

Зазначена проблема та пошук шляхів її розв'язання актуалізовувалися під час нарад з питань ветеранської політики за участі Секретаріату Уповноваженого, які проводилися під головуванням Віцепрем'єр-міністра Ірини Верещук. Також Уповноважений активно долучався до опрацювання законопроєкту № 10062[36], норми якого спрощують процедуру оформлення під час дії воєнного стану статусу учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та члена сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України.

Відповідно 04.04.2024 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення порядку обробки та використання даних у державних реєстрах для військового обліку та набуття статусу ветерана війни під час дії воєнного стану» № 3549[37], яким, зокрема, передбачено можливість подати заяву (звернення) до відповідних державних органів у паперовій або електронній формі для набуття статусу учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та члена сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України.

Також НПА встановлює особливості набуття статусу УБД під час дії воєнного стану на підставі довідки про безпосередню участь особи у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, оформленої в електронному вигляді. За наявності в реєстрі ветеранів війни достатніх відомостей, статус учасника бойових дій надаватиметься автоматично.

4.6.3. Реалізація права на отримання одноразової грошової допомоги за загиблим

Члени сімей загиблих Захисників і Захисниць зазвичай зверталися до Уповноваженого зі зверненнями щодо порушення їхнього права на своєчасне призначення та виплату ОГД за загиблим військовослужбовцем або одержання коштів, які військовослужбовець не встиг отримати до загибелі.

Загалом упродовж року одержано понад 300 звернень щодо несвоєчасного надання командуванням військових частин та керівництвом ТЦК та СП необхідних документів (затримка становить до пів року) стосовно процедури оформлення та термінів розгляду документів Комісією Міноборони, що приймає рішення з питань призначення та виплати ОГД та компенсацій, а також відсутності належного інформування членів родин загиблих оборонців щодо їхніх прав і соціальних гарантій працівниками територіальних центрів комплектування.

Аналіз ймовірних причин порушених прав свідчить про те, що командування військових частин, посадовці ТЦК та СП та відповідних підрозділів Міноборони через завантаженість не дотримувалися норм наказу МОУ від 25.01.2023 №45[38]. Це обумовило системне і тривале порушення прав сімей загиблих військовослужбовців і спричинило негативну тенденцію, коли перші нарахування родині загиблого відбуваються через 8–10 місяців від моменту подання заяви про виплату ОГД.

До Уповноваженого з клопотанням про сприяння в одержанні документів, необхідних для виплати ОГД, звернулася дружина загиблого військовослужбовця. Звернення було подане через шість місяців безрезультатного листування з командуванням військових частин, посадовців ТЦК та СП та органів військового управління.

До командування військової частини й ТЦК та СП Уповноваженим були скеровані листи із зазначенням норм, що порушуються внаслідок дій та бездіяльності посадових осіб, з вимогою надати необхідні документи. Згідно з отриманими відповідями, вимоги заявниці були задоволені, громадянці були нараховані належні виплати.

За результатами вжитих заходів реагування упродовж 2024 року були поновлені права 169 родин загиблих Захисників і Захисниць на призначення та виплату ОГД.

У контексті цієї проблематики Секретаріат Уповноваженого активно долучався до опрацювання положень проєкту НПА, яким були впорядковані деякі питання одержання ОГД та захищені вразливі категорії членів родин військовослужбовців.

Так, із прийняттям 18 червня 2024 року урядової Постанови № 714[39] розширено коло осіб, які матимуть право на одержання одноразової грошової допомоги, зокрема: закріплено право жінок (чоловіків), які проживали з військовослужбовцем без реєстрації шлюбу; онуків загиблого (померлого) військовослужбовця, за умови, що їхні батьки померли; дітей, народжених після загибелі (смерті) військовослужбовця.

Також визначене коло осіб, які мають право на отримання ОГД у разі загибелі (смерті) згаданої категорії осіб у разі відсутності особистого розпорядження, а також тих, хто має право на отримання ОГД, незалежно від наявності чи відсутності особистого розпорядження. Встановлений порядок розподілу часток ОГД у разі відмови однієї з осіб, яка має право на допомогу, від отримання своєї частки. Закріплено заборону відмови від призначення та отримання ОГД від імені малолітніх, неповнолітніх дітей загиблої (померлої) особи, а також недієздатних осіб та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена.

У межах здійснення парламентського контролю за додержанням прав ветеранів та членів їхніх родин Секретаріатом Уповноваженого розпочато реалізацію спільного з Радою Європи проєкту «Права ветеранів та особового складу Збройних сил в Україні», що є частиною Плану дій Ради Європи для України «Стійкість, відновлення та реконструкція» на 2023–2026 роки.

У межах проєкту вже здійснено моніторинг додержання прав ветеранів у кількох областях України (Закарпатська, Львівська, Чернівецька) і напрацьовано рекомендації для органів місцевої влади, зокрема щодо розбудови в громадах інфраструктури для реалізації ветеранської політики, у тому числі шляхом розширення спектра адмінпослуг ЦНАП,

розвитку ветеранського бізнесу, навчання, працевлаштування, психологічної підтримки учасників бойових дій та членів їхніх родин тощо.

Також за сприяння МОМ ООН у вересні 2024 проведено Міжрегіональний форум з питань ветеранської політики, за результатами якого Прем'єр-міністру України був направлений лист Уповноваженого з рекомендаціями центральним органам державної влади щодо реалізації ветеранської політики та шляхів розв'язання актуальних проблем ветеранів.

РЕКОМЕНДАЦІЇ:

Верховній Раді України:

- забезпечити розгляд та прийняття проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» (реєстр. № 11469 від 07.08.2024);
- забезпечити розгляд і прийняття проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження кримінальної відповідальності за порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію, вчинені керівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, головами та членами військово-лікарських комісій» (реєстр. №12442 від 27.01.2025).

Міністерству оборони України:

- удосконалити механізм комплектування військових підрозділів шляхом розвитку рекрутингових структур, зокрема у військових частинах, з'єднаннях та родах військ, зокрема передбачити можливість рекрутингу за кордоном;
- удосконалити порядок обміну медичними документами, зокрема довідок про обставини отримання травми та постанов ВЛК, між медичними, фінансовими та іншими підрозділами військових частин шляхом внесення змін до відомчих нормативно-правових актів;
- внести зміни до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого наказом МОУ від 14.08.2008 № 402, в частині визначення непридатності військовослужбовців за станом здоров'я виконувати обов'язки за територіальним місцем їх виконання (зокрема тих, що не спроможні виконувати обов'язки на лінії бойового зіткнення);
- розробити зміни до додатка 19 наказу Міністра оборони України від 10.04.2009 № 170, яким визначити конкретні та дійсні форми документів для долучення їх військовослужбовцями до рапортів про звільнення з військової служби за сімейними обставинами.
- забезпечити контроль за процесом налагодження чіткої взаємодії між територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки та військовими частинами стосовно реалізації прав учасників бойових дій та членів їхніх родин, а також сімей загиблих

військовослужбовців.

Державній службі України з етнополітики та свободи совісті:

- спільно з представниками міністерств і відомств розробити та внести в установленому порядку законопроєкт про альтернативну (невійськову) службу в новій редакції, яким врегулювати питання заміни виконання громадянами військового обов'язку в умовах воєнного стану альтернативною (невійськовою) службою, або як альтернативний варіант розв'язання питання — розробити законопроєкт про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», яким визначити підстави для надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації для громадян України, виконання військового обов'язку якими суперечить їхнім релігійним переконанням, якщо ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю.

Державній міграційній службі України:

- розробити та подати на розгляд Кабінету Міністрів України проєкт нормативно-правового акта щодо спрощення процедури підтвердження законності перебування на території України членів сімей громадян України, які були військовослужбовцями Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту або Національної гвардії України та які загинули при виконанні службових обов'язків.

[1] Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» (реєстр. № 10449 від 30.01.2024): https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43604

[2] Постанова КМУ «Про внесення зміни до Порядку реалізації програми державних гарантій медичного обслуговування населення у 2023 році», від 18.04.2023 р. № 343: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2023-%D0%BF#Text

[3] Постанова КМУ «Про затвердження Порядку здійснення в особливий період обміну медичними та іншими документами військовослужбовців між закладами охорони здоров'я державної та комунальної власності, державними установами Національної академії медичних наук, в яких військовослужбовці перебували (перебувають) на лікуванні, військовими частинами і територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки» від 23.08.2023 р. № 901: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/901-2023-%D0%BF#Text

[4] Наказ МОУ від 14.08.2008 № 402 «Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України»: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text

[5] Постанова КМУ від 16.05.2024 № 560 «Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період»: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#Text

[6] Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 р.№ 1975-XII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text

[7] Публікація «Міноборони започатковує нову ініціативу з захисту прав військовослужбовців», 03.04.2024: https://mod.gov.ua/news/minoboroni-zapochatkovue-novu-inicziativu-z-zahistu-prav-vijskovosluzhbovcziv

[8]Указ Президента від 30.12.2024 № 886/2024 «Про призначення О. Кобилинської Уповноваженим Президента України з питань захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей»: https://www.president.gov.ua/documents/8862024-53409

[9] Визначена постановою КМУ № 168 від 28.02.2022 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», розміром до 100 тис. грн.

[10] Порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям ЗСУ, затверджений наказом МОУ № 260 від 26.06.2018: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text

[11] Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене наказом МОУ від 14.08.2008 року № 402: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text

[12] Проєкт Закону про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», р.н. 11407 від 16.07.2024: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=11407&conv=9

[13] Закон України «Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" щодо грошового забез ечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх», від 08.10.2024 № 3995-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3995-20#Text

https://bukvy.org/na-tot-hersonshhyny-rosiyany-zmushuyut-ukrayinskyh-ditej-pysaty-lysty-okupantam-czns/

[14] Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», від 20.12.1991 р. № 2011-XII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[15] Пункт 88 Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою КМУ від 26.11.2014 р. № 671: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text

[16] Наказ МОУ від 27.04.2024 № 262 Про затвердження Змін до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0616-24#n4

[17] Там само

[18] Регламентується Нормами харчування військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань, визначеними постановою КМУ від 29 березня 2009 року № 426:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2002-%D0%BF#Text

[19] Регламентується Додатком 2 до Порядку організації системи лікувального харчування хворих у закладах охорони здоров'я, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я від 29.10.2013 № 931: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2205-13#Text

[20] Порядок забезпечення покращеного харчування військовослужбовців під час лікування у закладах охорони здоров'я усіх форм власності та підпорядкування відповідно до норм, які застосовуються у військово-медичних закладах, затверджений постановою КМУ № 955 від 13.08.2024 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/955-2024-%D0%BF#Text

[21] Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

[22] Наказ МОУ «Про затвердження Змін до Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» від 23.07.2024 № 495: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1361-24#Text

[23] Наказ МОУ «Про затвердження Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» від 10.04.2009 № 170: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0438-09#Text

[24] Наказ МОУ «Про затвердження Змін до Інструкції про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» від 23.07.2024 № 495: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1361-24#Text

[25] Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України» від 29.12.2009 року № 1115/2009: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115/2009#Text

[26] Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-III: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text

[27] Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України» від 20.08.2024 № 3897-IX:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3897-20#Text

[28] Проєкт закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України»: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=11469&conv=9

[29] Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 №2235-III:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text

[30] Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України» від 20.08.2024 № 3897-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3897-20#Text

[31] Законопроєкт № 12032 було прийнято Верховною Радою України 08.01.2025, та підписано Президентом України 03.02.2025: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44886

[32] Розпорядження КМУ від 29.11.2024 р. № 1209-р «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027»: рокахttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#n12

[33] Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» 22.10.1993 № 3551-XII: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

[34] Розпорядження КМУ «Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках» від 29.11.2024 р. № 1209-р: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text

[35] RECOVERY — національна мережа реабілітаційних центрів для поранених військових: https://recoveryua.org/

[36]Проєкт Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення порядку обробки та використання даних в державних реєстрах для військового обліку та набуття статусу ветерана війни під час дії воєнного стану» (реєстр. № 10062 від 18.09.2023): https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42801

[37] Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення порядку обробки та використання даних у державних реєстрах для військового обліку та набуття статусу ветерана війни під час дії воєнного стану» від 16.01.2024 р. № 3549-IX: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3549-20#Text

[38] Наказ МОУ від 25.01.2023 № 45 «Про затвердження Порядку і умов призначення та виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців Збройних Сил України в період дії воєнного стану»: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0176-23#Text

[39]Постанова Кабінету Міністрів України від 18 червня 2024 р. № 714 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 р. № 975 і від 28 лютого 2022 р. № 168»: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/714-2024-%D0%BF#Text